

УДК 159.9

Ж.К. Даниярова, педагогикалық ғылымдарының кандидаты,

Ж.Т. Кенжебаева

Инновациялық Еуразия университеті (Павлодар қ.)

E-mail: daniyarova1957@mail.ru, Zhumagul_1981@mail.ru

Жоғары оқу орнында студенттердің бағалы құндылықтарын қалыптастыру жолдары

***Аннотация.** Мақалада автор жоғары оқу орнында студенттердің бағалы құндылықтарын қалыптастыру жолдары қарастырылады. Автордың айтуынша, нақты тұлғаның құндылықтары әлеуметтік орта әсерінен қалыптасады. Студенттердің құндылықтық бағдарлар арасындағы байланысты психологиялық анықтап олардың индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерін, интеллектуалды, шығармашылық мүмкіндіктерін, оның қоршаған ортаға деген белсенді қатынасын эксперимент негізінде көрсетті. Нақты мақалада М. Рокичтің «Құндылықтық бағдар» әдісі, С.С. Бубновтың «Тұлғаның құндылықтық бағдарының реалды құрылымының диагностикасы» және Р. Кеттелдің жеке тұлға ерекшеліктерін зерттейтін 16 факторлары әдістеместемелерің негізі ретінде таңдап, студенттердің мәнді құндылықтық бағдарлары кәсіпке бейімделу процесінің психологиялық мазмұнын талдап айқындады. Мақалада зерттеу нәтижелері көрсетілген.*

***Түйін сөздер:** студент, әлеуметтік орта, инструменталды құндылықтар, құндылықтық бағдарлар, кәсіпке бейімделу.*

Көзқарастар мен бағдарлардың пайда болуы әдетте оқу процесімен түсіндіріледі. Ал олардың қоршаған орта мен генетикалық – конституционалды негізі қандай деңгейде екені анық емес. Кейбір әлеуметтік – психологиялық зерттеулерде құндылықтар жүйесінің дамуын қоршаған ортамен байланыстырса, өзгелері инстинктивті жүріс – тұрысты басты деп есептейді. Құндылықтар екі жақты болып келеді, олар әлеуметтік, өйткені тарихи шартталған және индивидуалды, себебі онда нақты субъект болады [1]. Әлеуметтік құндылықтар олар эмперикалық мазмұны бар шындық объектісі. Нақты тұлғаның құндылықтары әлеуметтік орта әсерінен қалыптасады. Индивидуалды құндылықтар тұлға құрылымының маңызды компоненті. Олар жүріс-тұрысты реттеу функциясын атқарып, адам өмір іс-әрекетінің барлық салаларында көрінеді. Қандайда бір құндылықтың мақсаты мен міндетіне сәйкес олар негізгі екі топқа бөлінеді: құндылықтық – мақсат (терминалды құндылықтар) және құндылық-тәсіл (инструменталды құндылықтар). Терминалды құндылықтар маңызды болып табылады, бұл адамның негізгі мақсаттары олар ұзақ мерзімді перспективасын анықтайды, адамның өмір мәнін береді. Инструменталды құндылықтар белгілі бір жүріс-тұрыс типі мен әрекетті таңдаудағы стандарт болып табылады [2]. Студенттердің құндылықтық бағдарлар арасындағы байланысты анықтау кезінде олардың индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерін, интеллектуалды, шығармашылық мүмкіндіктерін, оның қоршаған ортаға деген белсенді қатынасы айқындалды. Студенттердің құндылықтық бағдарлары кәсіпке бейімделу процесін саналы басқара алуының негізі болып табылады. Студенттердің әрекеттерінің табыстылығы құнды, маңызды болатын бағдарларының қалыптасуымен байланысты болады. Белсенді іс-әрекетті өмір, таным, шығармашылық және т.б. студент бойындағы құндылықтар кәсіпке бейімделу кезіндегі кәсіби танымдық бірлескен іс-әрекетті жүзеге асыруға және оны саналауға негіз бола алады. Студенттердің кәсіпке бейімделу белсенділігі бірлескен іс-әрекет кезіндегі жоғары құндылықтық бағдарлар ерекшеліктерімен тікелей байланысты. Құндылықтық бағдарлар жүйесіне жалпы өмірлік жоспарды ұғыну құндылығы, өз-өзіне деген сенімділік, танымдық іс-әрекетке деген ұмтылыс жатады [3]. Зерттеуіміздің таңдамасына 80 сыналушы, соның ішінде 40 – II курс студенттері және 40 – IV курс студенттері қатысты. Осыған байланысты біздің дипломдық жұмысымызда келесі психодиагностикалық әдістер қолданылды. М. Рокичтің «Құндылықтық бағдар» әдісі, С.С. Бубновтың «Тұлғаның құндылықтық бағдарының реалды құрылымының диагностикасы» және Р. Кеттелдің жеке тұлға ерекшеліктерін зерттейтін 16 факторлары әдістемесін қолданылды. Яғни, студенттердің мәнді құндылықтық бағдарлары кәсіпке бейімделу процесінің психологиялық мазмұнын құрайды [4]. Көпшілік студенттер өздерінің рухани қажеттіліктерінің қанағаттандырылуын материалдық қажеттіліктерден жоғары қоймайды, екіншіші курс студенттері үшін өмір іс-әрекетінің маңызды аймақтарына оқу және қызығушылықтар аймағы жататындығы дәлелденді. Бұл бізге қазіргі студенттердің құндылықтық бағдарының динамикасының жалпы заңдылығын анықтадық деп болжам жасауға негіз береді. Дегенмен кейбір өзгешіліктер де анықталады. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша қызығушылық аймағы оқу аймағынан басым емес. Сондай-ақ кәсіби аймақ, біздің мәліметтеріміз бойынша қызығушылық және оқу аймағынан маңыздылығы бойынша айтарлықтай айырмашылығы жоқ деуге болады. Сонымен, жоғары оқу орнында оқитын студенттердің құндылықтық бағдарлары мамандықтарына байланысты жоғары курста орнығады, яғни өздеріне жоғарғы талаптар қою, шешімдерді рационалды қабылдау, продуктивті өмір және өзіне деген сенімділік арта түседі. Адам белгілі бір әлеуметтік тарихи жүйеде өмір сүреді және көптеген объективті шарттарға тәуелді. Бірақ адам макро орта мен микро ортаның механикалық бөлшегі

емес, белсенді бөлшегі болып табылады. Барлық сыртқы әсерлер белгілі бір деңгейдегі индивидуалды өмірлік позиция арқылы өзгеріске ұшырайды. Адам өмір іс-әрекеттінің жоғарғы реттеушісі болып құндылық табылады. Құндылықтар іс-әрекетті дитерминациялайды, тұлғаның жүріс – тұрысын бағыттайды [5]. «Құндылық» категориясының мазмұнына субъективті және объективті моменттер кіреді. Құндылықтар объективті, себебі олар тұлғаға тәуелсіз қоғамдық дамудың объективті табиғатпен әлеуметтік – экономикалық шарттарынан пайда болған. Бағалаушы қатынас үнемі объектіге өз қатынасын білдіретін субъектіні көздейді. Сондықтан субъективті болып табылады. Әлеуметтік іс-әрекетте құндылықтық бағыттар мен бағдарлар арқылы жүзеге асырылады. Адам өзін объективті бағалаған кезде ғана өзінің өмірлік позициясын анықтап бағыттай алады [6]. Идеал саналы сезілгенде ғана құндылықтық бағдардың қалыптасуы өмірлік қажеттілік болады. Идеал біздің құндылығымыз бола тұрып, тұлға құндылықтар жүйесімен қатар оның іс-әрекетін бағалаушы критерийге айналады. Біздің есептеуімізше, идеалдардың қалыптасу заңдылығын анықтаудың жолы – келесі жүйенің өзара әрекеттестігінің жиынтығын сараптауда: объективті шындық – тәрбие – өзіндік тәрбие – ақпаратты рационалды түсіну. Осы жүйелерді біріктіруші фактор болып тұлғаның іс-әрекеті болып табылады. Яғни құндылықтық бағдарлардың қалыптасуында объективті шындықпен қатар тұлғаның танымдық және тәжірибелік іс-әрекетінің ролі де маңызды. Қазақстанда жүргізілген реформалардың жетістігі адамдардың құндылықтық бағдарлар мен санасына негізделеді. Біз үшін студенттердің құндылықтық бағдар қалыптасу мәселесіне деген көзқарасы ерекше мәнді. Іс-әрекет сипатына қарай студенттер әлеуметтік – кәсіби резерв қатарына жатқызылады. Сол себепті студенттік жастардың маңызды сипатына олардың өтпелі жас кезеңі жатады. Адамдардың студенттер қатарында болуы уақытша ғана, оның ұзақтығы 5–7 жыл көлемінде. Студенттік жастың психологиялық ерекшелігіне романтизм, өзін көрсетуге деген талпыныс, өзгелер көзқарасына деген қарсылықты тәжірибенің аздығын айтуға болады. Оқу кезінде тұлғаның қалыптасуы жүреді, бұл көбіне кәсіп таңдаумен, тұлғалық өмірге деген көзқарастың қалыптасуы, өмірлік жолын саналы таңдаумен байланысты. Яғни бұл топтың жетекші іс-әрекетіне құндылық – бағдарының танымдық іс-әрекеті жатады. Студенттік жастардың құндылықтық бағдарының қалыптасуы білім, тәрбие әсер етеді [7]. Сонымен жоғарғы мектеп қоғам талаптарына сай, мамандарды дайындап қана қоймай, студенттердің ойлау танымдық іс-әрекеттерін белсендірек ете түсуі қажет. Бұл біздің ойымызша, оқу процесінде тұлғалық бастаманың белсенді етуі арқылы жүзеге асыруға болады. Егер студенттердің жоғары оқу орнына продуктивті іс-әрекеті және одан кейінгі жұмысында үйлесімділік болмаса, онда кәсіптік және өмірлік шығармашылық туралы айтуға болады. Оның себебі оқу орнындарында өндірістік базаның болмауы. Студенттердің дайындығы сарамандық және тәжірибелік сабақтармен шектелуіне болмайды. Олар нағыз өндірістік істермен шектелуі қажет. Осы орайда әрбір жоғары оқу орны өзінің тәжірибелік – эксперименталды өндірісіне ие болуы қажет. Осы жағдайда ғана теориялық және тәжірибелік білімдерін жоғарлату мүмкіндігі туады. Қазіргі уақыттағы әр түрлі өзгерістердің көп болуы студенттердің құндылықтық бағдар ерекшеліктерінің мәселесіне деген жаңа ықпалдар жасауды, оны тереңінен жетілдіруді талап етеді. Сондықтан да құндылықтық бағдарларды қалыптастыру мәселесінің өзектілігін, маңыздылығын уақыт талаптарына сай зерттеу жаңа сипаттағы зерттеулерді қажет етеді. Студенттердің құндылықтық бағдарлары мен кәсіпке бейімделу ерекшеліктері тұлға өмірі бағытының мазмұнды жағын анықтайды және оның қоршаған ортаға, басқа адамдарға, өз-өзіне, өмірлік бағытына, өмірлік белсенділігіне, жалпы өмір философиясына деген қатынасының негізін құрайды [8]. Студенттердің құндылықтық бағдарларын қалыптастыру процесі мен олардың арасындағы сәйкестілік бір-біріне негіз болады. Зерттеу барысында студенттермен жүргізілетін іс-шаралар оқыту процесінің табысты болуына үлкен әсер ететіні нақтыланды.

Қорытындылай келе, студенттердің құндылықтық бағдарлары кәсіпке бейімделуге мәнді әсер етеді. Студенттердің құндылықтық бағдарларының кәсіпке бейімделу кезінде есепке алынып жұмыс жасалынуы кәсіпті игеру кезіндегі белсенділік, жауапкершілік, іскерлік, творчестволық, шеберлік және т.б. кәсіби біліктілік қасиеттерін жоғарлатып, болашақ кәсіби маман ретінде бейнесінің жағымды қалыптасуына үлкен әсер етеді. Тұлға бойына үздіксіз жалпы және кәсіби білімнің қалыптасуы кезінде кәсіпке бейімделу мен құндылықтық бағдарларды қалыптастыру ерекшеліктері мәнді орынға ие бола отырып, студенттердің өмірлік жоспарларын іске асыру кезінде жүзеге асырылатыны ғылыми зерттеу барысында нақтыланды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 208–118.
- 2 Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопр. философии. – 1996. – № 5. – С. 25–26.
- 3 Қалымбетова Ә.К. Кәсіпке бейімделу мен кәсіби мәнді құндылықтық бағдарларды қалыптастыру ерекшеліктері. (автореферат) – А., 2005. – Б. 9–13.
- 4 Маратова А. Ценностные ориентации молодежи // Саясат Policy. – 2003. – № 4.
- 5 Гудечек Я. Ценностная ориентация личности // Психология личности в социалистическом обществе: активность и развитие личности. – М., 1989. – С. 202–209.

- 6 Надирашвили Ш.А. Установка и деятельность. – Тбилиси, 1987. – 361 с.
7 Момов В. Человек, мораль, воспитание (теоретико-методологические проблемы): пер. с болг. – М., 1975. – 163 с.
8 Нугманова К., Кагазбаева Э. Познавательное развитие как основной аспект формирования ценностной ориентации студенческой молодежи // Вопросы психологии. – 2001. – № 5.

REFERENCES

- 1 Maslou A. Samoaktualizaciya // Psihologiya lichnosti / Pod redakciei U.B. Gippenreiter, A.A. Puzyreya. – M.: Izd-vo MGU, 1982. – S. 208–118.
2 Leontiev D.A. Cennost kak mezdisciplinarnoe ponyatie: opyt mnogomernoy rekonstrukcii // Vopr. filosof. – 1996. – № 5. – S. 25–26.
3 Kalymbetova E.K. Kasipke beymdelu men kasibi mandi kundulyktyk bagdarlardy kalypastyru ereksheliktery. (avtoreferat). – A., 2005. – B. 9–13.
4 Maratova A. Cennostnye orientacii molodezhi // Sayasat Policy, 2003. – № 4.
5 Gudechek Ya. Cennostnaya orientaciya lichnosti // Psihologiya lichnosti v socialisticheskom obshestve: aktivnost i razvitie lichnosti. – M., 1989. – S. 202–209.
6 Nadirashvili Sh.A. Ustanovka i deyatelnost. – Tbilisi, 1987. – 361 s.
7 Момов В. Человек, мораль, воспитание (теоретико-методологические проблемы): пер. с болг. – М., 1975. – 163 с.
8 Nugmanova K., Kagazbaeva E. Poznavatelnoe razvitie kak osnovnoy aspect formirovaniya cennostnoy orientacii studencheskoy molodezhi // Voprocы psihologii. – 2001. – № 5.

РЕЗЮМЕ

Ж. К. Даниярова, кандидат педагогических наук,
Ж. Т. Кенжебаева
Инновационный Евразийский университет (г.Павлодар)

Пути формирования ценностных ориентаций студентов в высшем учебном заведении

В данной статье рассматриваются формирование ценностных ориентаций студентов в высшем учебном заведении. По словам авторов, ценности студента формируются под влиянием социальной среды. Выявлена связь среди ценностных ориентаций студентов, их индивидуально-психологические особенности, индивидуальные, творческие возможности, активное взаимодействие в окружающем мире показано на основе эксперимента. Фактически в статье на основе методик М. Рокича «Ценностные ориентации», С.С. Бубнова «Диагностика реальной структуры ценностных ориентаций» и Р. Кеттеля «16 факторов, исследующих особенности личности» проанализировано содержание процесса профессиональной адаптации студентов, определены значимые ценностные ориентации. В статье приведены результаты проведенных исследований.

Ключевые слова: студент, окружающая среда, инструментальные ценности, ценностные ориентации, профессиональная адаптация.

RESUME

Zh.K. Daniyarova, candidate of Pedagogical Sciences,
Zh.T. Kenzhebaeva
Innovative University of Eurasia (Pavlodar)

The ways of forming of value orientations of students in higher education institution

In this article, the author considers the formation of value orientations of students in higher education institution. According to the author, the values of students are formed under the influence of the social environment. Identifying the relationship between value orientations of students, their individual psychological characteristics, individual creativity, and active engagement in the surrounding world is shown through experimentation. In fact, in the article based on methods M. Rokich "Value orientation", S.S. Bubnov "Diagnostics of real structure of value orientations" and R. Cattell "16 factors, exploring personality characteristics of the" analyzing the content of the process of professional adaptation of students identified significant value orientations. The article presents there sultsof research.

Key words: student, the environment, instrumental values, value orientations, professional adaptation.